

**Електронна бібліотека
видань історичного факультету
Харківського університету**

Мигаль Б. К. Організація та діяльність машинно-тракторних товариств на Україні у 1923 – 1925 роках // Вісник Харківського університету. – 1973. – № 94: Історія. – Вип. 7. – Харків: Видавництво ордена Трудового Червоного Прапора державного університету імені О. М. Горького, 1973. – С. 9 – 15.

При використанні матеріалів статті обов'язковим є посилання на її автора з повним бібліографічним описом видання, у якому опубліковано статтю. Дана електронна копія статті може бути скопійована, роздрукована і передана будь-якій особі без обмежень права користування за обов'язкової наявності першої (даної) сторінки з повним бібліографічним описом статті. При повторному розміщенні статті у мережі Інтернет обов'язковим є посилання на сайт історичного факультету.

Адреса редакційної колегії:

Україна, 61077, Харків, пл. Свободи, 4,
Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна,
історичний факультет. **E-mail:** istfac@univer.kharkov.ua

©Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна; історичний факультет

©Автор статті

©Оригінал-макет та художнє оформлення – зазначене у бібліографічному описі видавництво

©Ідея та створення електронної бібліотеки – А. М. Домановський; А. О. Баскакова

ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ МАШИННО-ТРАКТОРНИХ ТОВАРИСТВ НА УКРАЇНІ У 1923—1925 РОКАХ

Одним з найважливіших завдань, що постали перед Радянською владою у відбудовний період, була організація постачання і розподілу сільськогосподарських машин і знаряддя серед трудящого селянства. Від розв'язання його залежали відродження, дальший розвиток сільського господарства та перехід до колективного землеробства. Ось чому Комуністична партія і Радянська держава завжди приділяли машинопостачанню належну увагу.

В процесі творчої багатогранної діяльності держави диктатури пролетаріату було знайдено нові колективні форми користування складними сільськогосподарськими машинами. Однією з таких форм стали машинно-тракторні товариства. В історичній та історико-партійній літературі останніх років їм відведено чимало місця, але розглядається це питання здебільшого у загальному плані, поряд з іншими проблемами, що пов'язані з підготовкою суцільної колективізації і колгоспного будівництва у відбудовний період [10; 12; 13; 14; 15; 17; 18; 19 20]. Виникнення ж і перші роки існування машинних товариств та класова боротьба в них всебічного і повного висвітлення в літературі ще не знайшли. Мета нашої статті — заповнити якоюсь мірою прогалини в історії існування і розвитку машинно-тракторних товариств на Україні.

Внаслідок Великої Жовтневої соціалістичної революції мільйони селян-бідняків дістали землю. Але обробити її було важко через відсутність реманенту, неможливість придбати його; відчувалася гостра потреба в тягловій силі та посівному матеріалі. На допомогу трудящому селянству прийшла Радянська держава. Вже перші законодавчі акти Радянської влади передбачали односторонню передачу селянам разом із землею всього наявного у поміщицьких господарствах реманенту і тягової сили. За підрахунками П. І. Ляшенка, селянам було передано до 90% худоби, сільськогосподарських машин і реманенту, який раніше належав поміщикам [16, 51]. У ході революційних аграрних перетворень проведено конфіскацію надлишку реманенту і машин у великих куркульських господарствах. При цьому всі складні машини переходили в розпорядження земельних відділів Рад і зосереджувалися на прокатних пунктах або передавалися в користування першим колективним господарствам і радгоспам. Дрібний реманент надходив для загального розподілу серед індивідуальних трудових селянських господарств.

Після здійснення цих заходів кількість безреманентних господарств помітно зменшилася. Якщо у 1917 р. на Україні було 44,9% господарств, які не мали знарядь оранки і сівби, то в 1921 р. їх кількість скоротилася до 29,9% [2, XXIII]. Однак

у наступні роки кількість безреманентних селянських господарств у республіці зростає. Це пояснюється рядом причин.

По-перше, невпинно збільшувалося число селян, які стали на шлях самостійного ведення господарства. Були вони переважно малоземельними, а значить, і нерентабельними і не мали змоги купити навіть простих знарядь праці.

По-друге, розруха і скорочення виробництва призвели до того, що на село в перші два роки відбудови народного господарства надходила вкрай обмежена кількість машин. Закордонний ринок до того ж був закритий. Героїчними зусиллями трудящого селянства і робітничого класу вдавалося налагоджувати ремонт найнеобхідніших знарядь праці. Відчутного удару бідняцьким господарствам завдали неврожай і голод 1921—1922 років.

Таким чином, в умовах поступового економічного піднесення, викликаного непом, у республіці залишалася велика кількість безреманентних господарств. Радянська держава, йдучи по шляху ліквідації негативних наслідків аграрної політики самодержавства, війни і розрухи, розширювала випуск машин, зменшувала ціни на них, знижувала продовольчий податок і невпинно збільшувала суми цільових кредитів трудящому селянству. Але за існуючих товарно-грошових відносин збільшення кількості реманенту в селянських господарствах йшло, головним чином, за рахунок економічно міцних господарств, які виробляли продукти на ринок. Бідняцька група продовжувала відчувати гостру потребу в знаряддях праці. На 1 січня 1924 р. в ній нараховувалося 67,9% безреманентних господарств [17, 230].

Незабезпечена реманентом сільська біднота свої потреби задовольняла певною мірою шляхом оренди машин і знарядь праці державних і кооперативних прокатних пунктів. Значна частина селян змушена була брати в оренду реманент у куркулів, потрапляючи в кабалу до останніх. XII з'їзд РКП(б) (15—25 квітня 1923 р.) вказував, що «зростання числа безкінних і безреманентних господарств в результаті громадянської війни і масових поділів» приводить до того, що куркуль стає основним кредитором дрібного селянина і на цьому ґрунті «економічної залежності заможні дістають можливість і політично підпорядковувати собі маломіцні елементи селянства» [1, 698—699].

Шлях до економічного піднесення сільського господарства був накреслений лєнінським кооперативним планом, який визначав закономірності, принципи і форми переходу селянства від дрібнотоварної економіки до комуністичного господарства. Серед різноманітних форм кооперативних організацій, що народилися і розвивалися у відбудовний період, помітну роль відігравали і машинно-тракторні товариства¹. На створення їх Комуністична

¹ У 1923—1924 рр. товариства називалися «машинними». З 1925 р. в зв'язку зі збільшенням поставок тракторів сільському господарству і закупкою їх товариствами входить у вжиток нова назва «машинно-тракторні товариства».

партія спрямувала селянство вже 1923 року. В резолюції III з'їзду партії «Про роботу РКП на селі» вказувалося, що для припинення поширення найелементарніших форм співробітництва кооперації села Радянська держава і партія повинні постійно дбати про утворення селянських організацій по спільній закупці і користуванню сільськогосподарськими знаряддями і худобою [1, 699—700].

Перед широкими селянськими масами вперше це питання висунув III Всеукраїнський з'їзд незаможних селян (15—20 травня 1923 р.). У резолюції з'їзду по доповіді наркомзему УРСР Г. Є. Клименка було записано: «Для відвоювання від куркулів складної машини, яка закладає основу раціонального господарства, організувати машинові товариства по закупці і експлуатації с.-г. машин, а рівно й одержання для їх закупки с.-г. кредиту. Машинові товариства також вливаються до с.-г. кооперації» [3, 288]. Таким чином, партія і Радянська держава розглядали машинні товариства як одну з спеціалізованих форм кооперативних об'єднань по спільній закупці та використанню машин і знаряддя, які допоможуть сільській бідноті уникнути куркульської кабали і стимулюватимуть колективізацію індивідуальних селянських господарств.

Використовуючи допомогу і підтримку з боку Радянської держави, трудящі верстви селянства республіки стали на шлях організації машинних товариств.

До 1 жовтня 1923 р. на Україні вже було їх 13, які нараховували 300 членів [2, 213]. Узагальнюючи їх досвід, Комуністична партія України орієнтувала партійні і державні органи республіки на дальше розгортання роботи по створенню цих спеціалізованих кооперативних об'єднань. Президія ЦК КП(б)У в травні 1924 р. підкреслювала, що «забезпечення маломісних господарств складними машинами може йти тільки по лінії широкого розвитку колективних форм машинокористування і перш за все по шляху організації машинових товариств» [8, ф. 27, оп. 5, спр. 200, арк. 351].

Виконуючи згадане рішення Центрального Комітету партії, партійні організації на місцях розгорнули роботу в цьому напрямку, залучивши до неї земельні відділи Рад, організації незаможних селян та кооперацію. Так, сільська нарада при Донецькому губкомі КП(б)У, обговоривши 21 серпня 1924 р. стан машинопостачання села, ухвалила: «...звернути особливу увагу земоргів і кооперації на створення машинових товариств з незаможників з наданням таким товариствам виключно пільгових умов кредитування» [9, ф. 17, оп. 16, спр. 1444, арк. 281].

Організацію вказаних товариств партія взяла під свій контроль і постійно піклувалася про їх зростання і зміцнення. При цьому партія дбала, щоб до складу товариств входили насамперед бідняцькі маси, котрі тільки таким шляхом могли уникнути куркульської експлуатації. Машинним товариствам, утвореним

біднотою, Радянська держава відпускала грошові кредити на закупку машин. Так, у 1924/25 р. вони одержали кредит у розмірі 140 тис. крб. на пільгових умовах [8, ф. 27, оп. 6, сп. 64, арк. 108, 109].

Сільськогосподарська кооперація та її губернські керівні органи реєстрували і затверджували статuti новоутворених товариств. Купівля машин також здійснювалася через кооперативну мережу. Вищим керівним органом таких об'єднань були загальні збори пайщиків, які обирали постійно діючий орган — президію [5, 1924, № 3—4, стор. 14—15].

Склад товариств у переважній більшості випадків був бідняцько-середняцьким. Так, до Ново-Пасицельського машинного товариства Новоселівської сільради Троїцького району на Одещині, утвореного в березні 1925 р., входило 16 селянських господарств, з яких 9 були бідняцькими і 7 середняцькими [4, ф. 1013, оп. 1, спр. 689, арк. 21]. Покровське машинне товариство того ж району об'єднувало 16 бідняцьких і 6 середняцьких господарств [4, ф. 1013, оп. 1, спр. 689, арк. 109—110]. Подібним було становище і в інших районах республіки. При вибірковій перевірці складу 616 машинно-тракторних товариств у 1926 р. було встановлено, що 24,1% їх членів — бідняки і 71,2% — середняки [17, 238].

Намагалися створювати подібні товариства і куркулі, щоб потім на пільгових умовах купувати складні машини, зокрема трактори. З цією метою куркулі використовували сільських бідняків, які потрапили в економічну залежність від них. Саме бідняків вони і посиляли в правління кооперації для затвердження статутів товариств [9, ф. 17, оп. 16, спр. 1518, арк. 90]. Були випадки, коли товариство об'єднувало тільки куркулів [8, ф. 348, оп. 1, спр. 168, арк. 60]. У Коханівській сільраді Троїцького району на Одещині куркулі здійснили спробу створити машинне товариство у 1925 році. До нього мали ввійти 6 селянських господарств. З них тільки одне було бідняцьке. Решта господарств, крім надільної землі, експлуатували земельні ділянки бідноти на правах оренди і були забезпечені необхідним реманентом. Щоб до товариств не потрапила біднота, куркулі встановили величезний вступний внесок у розмірі 140 крб. [4, ф. 1013, оп. 1, спр. 689, арк. 48—49]. У бідняцько-середняцьких товариствах він дорівнював 5 крб. і пайовий внесок — 45 крб. [4, ф. 1013, оп. 1, спр. 689, арк. 49]. Протягом 1925—1926 років спостерігалися випадки, коли куркулі витісняли незаможників після реєстрації товариств і ставали на чолі правлінь. Це мало місце в Миколаївському, Луганському, Катеринославському та інших округах України. На кінець відбудовного періоду куркульські товариства становили 5,8% всіх зареєстрованих машинних товариств [9, ф. 17, оп. 16, спр. 363, арк. 112].

Радянська влада постійно посилювала контроль за створенням машинних товариств. У кінці 1925 р. Всеукраїнська спілка сільськогосподарської кооперації видала інструкції, які передбачали створення таких товариств при умові, що до їх складу вхо-

итиме не менше 15 господарств, які внесуть пайові внески роз-
міром 10 крб. кожен [7, 1926, № 1, стор. 26]. Через те, що і та-
кий пайовий внесок був занадто високим для більшості бідняць-
ких господарств, Радянський уряд передбачив збільшення креди-
тів для них по лінії сільськогосподарської кооперації. Дозвіл
на створення машинних товариств давався тільки після попе-
редньої перевірки їх складу спеціальними комісіями, до яких
входили представники КНС, комітетів взаємодопомоги, район-
них земельних відділів, райвиконкомів і кредитних установ [8,
ф. 348, оп. 1, спр. 168, арк. 82]. Комісії мали перешкодити про-
никненню в товариства куркульських елементів і розвитку експ-
луататорських тенденцій, які вже існували при обробітку ланів
сільської бідноти і середняків.

Постійне піклування партії і уряду про зростання і зміцнення
машинно-тракторних товариств давало бажані наслідки. Почи-
наючи з 1924 р., кількість товариств безперервно збільшується.
Так, тільки в Кременчуцькому окрузі до жовтня 1925 р. було
засновано 19 машинно-тракторних товариств [5, 1925, № 2,
стор. 4]. У Полтавському окрузі у 1925 р. діяло 40 [7, 1926,
№ 1, стор. 26]. Всього з жовтня 1924 р. до жовтня 1925 р.
кількість товариств в республіці зросла від 49 до 863. Число гос-
подарств, що вони об'єднували, за цей час теж зросло від 300
до 9,9 тисяч [2, 213]. До кінця 1925 р. таких товариств на
Україні було 1336 [14, 38], а на 1 жовтня 1926 р. — 3843
[17, 238].

Використовуючи надану державою допомогу, товариства
у 1924/25 році купили 3,1% всіх машин, які надійшли у продаж
[8, ф. 27, оп. 6, спр. 64, арк. 109]. В наступному господарському
році вони стали покупцями до 15% проданих машин [11,
71]. Купували насамперед трактори, кінні і парові моло-
тарки, снопов'язалки, косарки та інші складні машини. Найбіль-
шим був попит на трактори. У 1924/25 році машинно-тракторні
товариства закупили їх 1036 [8, ф. 27, оп. 6, спр. 64, арк. 3].
У 1926 р. з 7735 тракторів, що працювали в сільському
господарстві республіки, 2600, тобто 33,6%, належали машинно-
тракторним товариствам [11, 84].

Закуплена техніка і реманент використовувалися на ланах
пайщиків або за тверду оплату передавалися у тимчасове кори-
стування одноосібним селянським господарствам. При цьому
правління товариств дотримувалися класових принципів: у пер-
шу чергу машини одержували бідняцько-середняцькі прошарки
села. Плата за оренду машин і реманенту була невисокою, і бід-
няки могли внести її в розстрочку. Так, в с. Піски Лохвицького
району на Полтавщині машинне товариство за тракторний об-
робіток поля незаможника встановило оплату в розмірі 7—8 крб.
за десятину. Така оплата була на 3—4 крб. нижчою, ніж за кін-
ний обробіток землі куркульським реманентом [6, № 73, 3—4,
VII, 1925]. В Одеській губернії оплата за тракторний обробіток

однієї десятини землі була нижчою і становила 3,5—4 крб. [9 ф. 17, оп. 16, спр. 1441, арк. 25]. Незаможники охоче укладали договори з машинними товариствами на обробіток своїх ланів. Так було у всіх селах, де існували згадані товариства. В цілому по Українській радянській республіці обробіток землі таким способом коштував трудящому селянству від 5,5 крб. до 7 крб за десятину [11, 91].

Сільська біднота і середняки, одержавши від Радянської держави кошти у вигляді кредитів, ставали на шлях усупільнення засобів виробництва і тим самим поліпшувати своє матеріальне становище, уникали куркульської експлуатації. Колективне використання складних сільськогосподарських машин, і в першу чергу тракторів, переконувало селян у вигідності цієї справи і досить часто було поштовхом до усупільнення земельних ділянок та переходу до виробничих об'єднань — колгоспів. Перевірка соціального складу та господарської діяльності товариств в кінці 1927 на початку 1928 року показала, що значна частина товариств за своєю організаційно-виробничою діяльністю уже не є кооперативними об'єднаннями простого типу. Через це 7,8% існуючих машинно-тракторних товариств, тобто 412 об'єднань, було переведено на статuti колгоспів [17, 322].

Таким чином, піклуючись про те, щоб трудові селянські господарства були забезпечені необхідним реманентом, партія і уряд сприяли підвищенню їх товарності, скороченню сфери впливу куркульського капіталу, обмежували експлуататорські тенденції останнього. Машинно-тракторні товариства відбудовного періоду — один з перших кроків у розвитку кооперативного і колективного будівництва на селі, яскраве свідчення практичного сприйняття бідняцько-середняцькими масами запропонованих Комуністичною партією шляхів до піднесення економіки сільського господарства і поліпшення добробуту трудящих.

ЛІТЕРАТУРА

1. КПРС в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК ч. I. К., Держполітвидав, 1954, 781 с.
2. Збірник статистично-економічних відомостей про сільське господарство України. Рік перший. Харків, Вид-во ЦСУ УРСР, 1929, 163 с.
3. Комітети незаможних селян України (1920—1933). Збірник документів і матеріалів. К., 1968, 639 с.
4. Одеський обласний державний архів.
5. Ж. «Радянський селянин», орган НКЗС УРСР, с. 2—6.
6. Газ. «Селянська правда», орган ЦК КП(б)У і ЦКНС.
7. Ж. «Сільський господар», орган Всеукраїнського союзу сільськогосподарської кооперації, с. 24—26.
8. Центральний державний архів Жовтневої революції та соціалістичного будівництва УРСР.
9. Центральний партійний архів Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС.
10. Бабій О. Сільськогосподарська кооперація — одна з передумов масової колективізації сільського господарства. — «Питання економіки сільського господарства УРСР», вип. 2. К., 1959. с. 26—38.

11. Богданов Н. Сельскохозяйственное машиностроение и машино-снабжение советской деревни. М.—Л., 1928, 386 с.
12. Ганжа И. Ф., Слинко И. И., Шостак П. В. Украинское село на пути к социализму.— Очерки истории коллективизации сельского хозяйства в союзных республиках. М., 1963.
13. Громенко І. Є. До питання про сільськогосподарську кооперацію в УРСР (1921—1925). — «УІЖ», 1964, № 5, с. 102—105.
14. Денисовець П. М. Колгоспне будівництво на Україні в 1921—1925 рр. Харків, 1969, 154 с.
15. Історія селянства Української РСР, т. 2. К., 1967, 533 с.
16. Лященко П. И. История народного хозяйства СССР, т. 3. М., 1956, 644 с.
17. Розвиток народного господарства Української РСР, 1917—1967, т. 1. К., 1967, 459 с.
18. Уваров В. Д. Здійснення ленінського кооперативного плану на Україні в 1921—1929 рр. К., 1957, 126 с.
19. Чмыга А. Ф. Очерки по истории колхозного движения на Украине, 1921—1925. М., 1959, 224 с.
20. Шульга З. П. Підготовка суцільної колективізації сільського господарства на Україні. К., 1960, 151 с.

Кабачек В. М.

ЕКОНОМІЧНА ДОПОМОГА РАДЯНСЬКОГО СОЮЗУ ЮГОСЛАВСЬКОМУ НАРОДОВІ В 1945—1947 РОКАХ

Спільна героїчна боротьба народів СРСР і Югославії проти фашизму під час другої світової війни заклала міцний фундамент для подальшого розвитку їх дружніх відносин. У перші післявоєнні роки встановлюються тісні економічні зв'язки між двома країнами.

Висвітлення позиції Радянського Союзу щодо Югославії в роки війни, зокрема надання матеріально-технічної допомоги югославському народові, все більше привертає увагу радянських істориків. Останнім часом з'явився ряд нових праць на цю тему [37]. На жаль, про роль СРСР у нормалізації господарського життя і розвитку економіки Югославії післявоєнного часу немає жодного спеціального дослідження. В нашій літературі наведено лише окремі факти радянсько-югославського економічного співробітництва в 1945—1947 роках [36]. Не розкритими або ж тенденційно викладеними залишаються питання післявоєнних економічних зв'язків між двома країнами і в СФРЮ [37 а; 43].

Автор цієї статті на основі архівних матеріалів і публікацій прагне показати ту економічну, матеріально-технічну допомогу і допомогу спеціалістами, яку Радянський Союз надавав югославському народові у 1945—1947 роках. Ми не торкаємось питання про технічну допомогу югославській армії, бо воно потребує окремого розгляду.

Боротьба проти окупантів у Югославії злилась з громадянською війною проти капіталістів і поміщиків, які виступали на боці загарбників. Робітничий клас в союзі з трудовим селянством